
Milan Marković

**OSOBE SA INVALIDITETOM U SRBIJI –
POPIS STANOVNIŠTVA, DOMAĆINSTAVA I STANOVA
2011. U REPUBLICI SRBIJI**

Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014, str. 123

Knjiga *Osobe sa invaliditetom u Srbiji – Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, autora Milana Markovića, donedavno istraživača-saradnika Instituta društvenih nauka u Beogradu, a sada nacionalnog službenika za ljudska prava u Ujedinjenim nacijama (*National Human Rights Officer*), je multidisciplinarna studija urađena sa ciljem da se, analizom demografskih, obrazovnih, ekonomskih i drugih karakteristika osoba sa invaliditetom (u daljem tekstu: OSI), doprinese boljem sagledavanju njihovog društvenog položaja, kao i stepena njihove socijalne integrisanosti.

Studija je zasnovana na rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine, u koji je, prvi put, uključen i set pitanja o invaliditetu. U 2016. godini, od strane istog izdavača, objavljeno je i englesko izdanje ove monografije pod nazivom *Persons with Disabilities in Serbia* (pp. 123).

Autor je studiju struktuirao u dvanaest delova. U prvom delu, čitalac se uvodi u ciljeve i sadržinu studije, popisnu metodologiju za prikupljanje podataka o invaliditetu i domašaj, ograničenja i upotrebu popisnih podataka o invaliditetu. Osnovni cilj studije je da bude izvor novih, do sada nepostojećih ili nedostupnih, podataka o OSI u Republici Srbiji, a u skladu sa metodologijom popisa i različitim dimenzijama njihovog života. Tako studija može poslužiti drugim istraživačima, donosiocima odluka, stručnim telima i organizacijama civilnog sektora da na iznetim informacijama baziraju svoj rad u oblasti položaja OSI i njegovog unapređenja.

U studiji se koristi set pitanja koji je formirala Vašingtonska grupa za statistiku invaliditeta. Vašingtonska grupa je ekspertsko telo sačinjeno od predstavnika stotinak nacionalnih statističkih institucija, nevladinih i organizacija OSI, koje deluje pod okriljem Ujedinjenih nacija, formirana 2001. godine. Set pitanja Vašingtonske grupe pokriva šest funkcionalnih oblasti ili osnovnih aktivnosti: vid, sluh, kretanje/hod, pamćenje/

koncentraciju, samostalnost i komunikaciju/razumevanje. Ovakva pitanja, koja se koriste i u Popisu, imaju za cilj da prepoznaju funkcionalnost i da identifikuju većinu OSI i pristup jednakim mogućnostima u društvu.

Prema autoru, set pitanja Vašingtonske grupe ima svoj domašaj i ograničenja. Pitanja ne mogu da identifikuju sve OSI na način na koji se to obično čini u posmatranju invaliditeta. To se posebno odnosi na osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim poteškoćama u funkcionisanju (koje se uklapaju u druge grupe). Vašingtonskom metodologijom se pokriva šest bazičnih funkcija, a tip invaliditeta je nemoguće detaljnije klasifikovati. Osoba sa intelektualnim poteškoćama može prijaviti poteškoće u vezi sa koncentracijom ili komunikacijom, ili obe, ili još neko pored njih, ili nijednu od navedenih. One se mogu i izgubiti u velikom broju osoba koje su takođe prijavile ove poteškoće.

Studija je relevantna jer se bavi podacima koji OSI prikazuju iz različitih uglova, odnosno otkrivaju ukupne brojeve vezane sa osobe sa teškoćama, stanje podeljeno po teritorijalnom rasporedu, tipu prijavljenog problema, rodu i starosnim kategorijama.

U metodologiji se pravi razlika između OSI koje žive u kolektivnom smeštaju i onih koje žive u stanu/kući, što je relevantno zbog različitog socijalnog okruženja u kome su osobe odrastale i žive. Značaj se pridaje i činjenici ko je davao podatke – same osobe koje su popisivane ili druga lica u njihovo ime, što je relevantno za utvrđivanje stava zajednice prema sposobnosti ili nesposobnosti OSI za donošenje odluka i zastupanje sopstvenih stavova. Ove činjenice, dakle, doprinose, ali i ograničavaju popisni rezultat. Autor naglašava da se osnov klasifikacije invaliditeta i pouzdanost kategorizacije donekle relativizuje procenom članova domaćinstva da li je osoba sa intelektualnim ili psihosocijalnim teškoćama u stanju da samostalno daje odgovore na postavljena pitanja ili neko drugi mora da odgovori umesto nje. Do relativizacije dolazi i usled toga što, kada je reč o osobama sa invaliditetom koje su rezidenti ustanova za kolektivni smeštaj, postoji velika verovatnoća da će odgovore u njihovo ime ili o njima, za potrebe popisa, davati članovi osoblja koji se o njima brinu, a ne oni sami.

Ono što, prema autoru, čini specifičnost Popisa iz 2011. jeste što je osnovni metod u popisivanju invaliditeta prijavljivanje ili ocena sopstvenog zdravlja (*self-reported health*), a ne samoodređenje ili lična identifikacija u smislu invaliditeta (odnosno odgovor na pitanje: Da li sebe smatrate invalidom?). Prilikom popisivanja primenjen je socijalni, a ne medicinski pristup osobama sa invaliditetom. Medicinski pristup se prvenstveno oslanja na dijagnozu, odnosno etiketu invaliditeta, dok socijalni pristup (koji postaje prisutan nakon usvajanja UN Konvencije o

pravima OSI) stavlja akcenat na nespremnost društva da odgovori na individualne potrebe i zahteve svojih članova.

Autor se u drugom delu studije osvrće i na relevantan pravni okvir, standarde i izvore u Republici Srbiji, nabrajajući pravne akte i komentarišući njihova rešenja.

Treći deo studije posvećen je opštim podacima OSI – njihovom broju, strukturi i pojavnosti poteškoća, prema različitim bazama podataka. Kako je bavljenje ovom grupacijom stanovništva sporadično i relevantni podaci ili nisu široko dostupni ili ne postoje, autor ukazuje na to da onda i brojke koje figuriraju u različitim nacionalnim izveštajima i politikama variraju.

Četvrti deo studije se bavi podelom ukupnog broja osoba koje su prijavile poteškoću, ili za koje je poteškoća prijavljena, na starosne kategorije. Prema osnovnoj starosnoj podeli, OSI do 14 godina života u Republici Srbiji, u poređenju sa ukupnim brojem OSI, ima 1,2%. U starosnoj kategoriji od 15 do 64 godina života, ima ih 38,5%. Osoba starijih od 65 godina ima 60,3%. U okviru ovih kategorija, prave se i potkategorije, prema polu i starosti (ispod 15 godina, 15-19, 20-29, 30-49, 50-59, 60-64, i 65 i više godina). Autor daje i druge vrste poređenja, što čini dobru osnovu potencijalnim piscima u oblasti položaja OSI, za dalju analizu i izmene strategije i prakse.

U petom delu studije autor se bavi podacima prema vrsti problema. Kao što je u uvodnom delu studije već navedeno, Vašingtonska grupa je predložila metodologiju prikupljanja podataka zasnovanu na prepoznavanju poteškoća u funkcionisanju u osnovnim životnim situacijama i funkcijama, pa autor upravo pravi selekciju i obrađuje status OSI prema vrstama problema, u skladu sa navedenom metodologijom: a) problem u vezi sa hodom/penjanjem uz stepenice, b) problem u vezi sa vidom, c) problem u vezi sa sluhom, d) problem u vezi sa pamćenjem i koncentracijom, e) problem u vezi sa samostalnom brigom o sebi, f) problem u vezi sa komunikacijom i razumevanjem, g) OSI sa tri i više vrsta problema. Ovakvom metodologijom popisivanja se, navodi autor, nije ušlo dublje i detaljnije u identifikovanje specifičnog oblika invaliditeta (fizičkog, intelektualnog, psihosocijalnog), već je cilj bio da se ocene „jednake mogućnosti“ u pojedinim segmentima društvenog života i delovanja (obrazovanje, rad i zapošljavanje). Cilj popisnih pitanja je, prema autoru, bio i da se identifikuje većina OSI i da se obezbede međunarodno uporedivi podaci, koji umnogome nedostaju u ovom trenutku.

Svaka od ovih kategorija OSI je kroz studiju upoređivana u procentu prema ukupnom broju OSI, a kod nekih kategorija su, u skladu sa popisnim pitanjima, pravljene, na jasno iskazan tabelaran način, i druge komparacije, npr. odnos osoba sa problemom u vezi sa hodom prema

procentu korišćenja (i kojih) medicinsko-tehničkih pomagala. Svaka od navedenih kategorija ima svoje specifičnosti, pa se autor, u pod-odeljcima vezanim za pojedine kategorije, na te specifičnosti osvrće i analizira ih na osnovu popisnih rezultata. Na primer, kada se radi o kategoriji OSI sa problemom u vezi sa komunikacijom i razumevanjem, autor zaključuje da je kriterijum obuhvatio sve ozbiljne probleme govornog aparata, neurološkog i moždanog sistema, psihosocijalne i intelektualne teškoće, kao i sva ostala stanja koja izazivaju nemogućnost da se sopstvene ideje prenesu okolini ili da se informacije iz okoline prime. Ovaj kriterijum je, prema autoru, široko postavljen sa ciljem da se identifikuju osobe sa bazičnim oštećenjima organa za govor, osobe sa stanjima izazvanim bolestima u organizmu (moždani udar), do osoba sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama.

Šesti deo studije autor posvećuje analizi pristupa OSI obrazovanju, kroz analizu popisnih rezultata. U skladu sa metodologijom popisnih pitanja, autor i sam pravi kategorizaciju OSI na osobe: bez školske spreme, sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, sa završenom osnovnom školom, sa završenom srednjom školom, sa višom školskom spremom i sa visokom školskom spremom. On kombinuje različite parametre popisne metodologije i time dolazi do zanimljivih rezultata prikazanih u narativnom i tabelarnom obliku. Tako se daje uvid u procenite OSI sa određenim stepenom školske spreme (ili bez školske spreme) kombinovanim sa vrstom problema. Ovakva kombinacija parametara u velikom broju slučajeva ukazuje, na primer, da su OSI bez školske spreme ili sa nezavršenom osnovnom školom u najvećem broju slučajeva oni koji imaju problema sa hodom/penjanjem uz stepenice, što bi moglo da ukaže na činjenicu da društvo nije obezbedilo osnovne uslove za pristup školovanju osobama sa invaliditetom. Autor kombinuje i druge parametre, na primer, školsku spremu sa starošću i sa polom OSI.

Sedmi deo studije se odnosi na popisnu metodologiju i ekonomsku aktivnost OSI. Ekonomska aktivnost OSI, prema autoru, služi kao merilo određenih dimenzija društvene uključenosti OSI i njihove društvene aktiviranosti. Autor daje uvid u apsolutni i procentualni broj ekonomski aktivnih i ekonomski neaktivnih OSI, praveći i potkategorije u okviru ovih kategorija. Pravi se razlika i u godinama, zatim broj OSI koje su ostvarile pravo na penziju, broj onih koji obavljaju samo kućne poslove, a pravi se razlika i u odnosu na vrstu problema. Autor zaključuje da je ekonomska aktivnost najviša kod OSI vezanim za vid, a najniža kod onih sa problemom u vezi sa samostalnom svakodnevnom brigom o sebi. Uopšte gledano, procenat ekonomski aktivnih OSI je veoma nizak (12%) i govori nam o prevalenciji neaktivnosti među OSI. U „mlađoj“ starosnoj kategoriji (20-29 godina), udeo ekonomski aktivnih u opštoj populaciji je

oko 59%, dok je među OSI tek 31,3%. Ovakav podatak ukazuje na nizak stepen društvene uključenosti u odnosu na opštu populaciju, odnosno na „nejednake mogućnosti“ u oblasti ekonomske aktivnosti i rada.

U osmom delu studije autor na osnovu popisnih podataka analizira postojanje i vrste izvora sredstava za život za OSI. Pitanja su ograničena na godinu koja je prethodila Popisu. Pregled se pravi u odnosu na izvor prihoda (zarada, penzija, prihodi od imovine, socijalna primanja, stipendije/krediti, zajam/ušteđevina, novčana naknada za nezaposlena lica, izdržavano lice, ostalo), ali i u odnosu na vrstu problema i izvore sredstava za život. Iako se sve vrednosti mogu smatrati niskim, zarada, kao osnovni izvor prihoda, je najmanje prisutna u kategoriji OSI sa problemom vezanim za samostalnu svakodnevnu brigu o sebi, a najviše je prisutna kod OSI sa problemima sa vidom.

Deveta glava studije obrađuje odnos muškaraca i žena među OSI, kombinovano sa različitim kriterijumima. Autor zaključuje da je manje žena sa završenim srednjim, višim ili visokim obrazovanjem, ali da ih je više, u odnosu na muškarce, koje su pohađale i završile osnovnu školu. Žena koje nikada nisu pristupile obrazovnom sistemu ima, međutim, mnogo više nego muškaraca. U sferi ekonomske aktivnosti, žene sa invaliditetom su mahom neaktivni subjekti, sa veoma malim udelom ekonomski aktivnih u ukupnom broju žena sa invaliditetom. Autor zaključuje da se stiče utisak o nejednakom položaju i nejednakim mogućnostima žena sa invaliditetom u RS i u odnosu na žene iz opšte populacije, a naročito u odnosu na muškarce sa invaliditetom.

Autor u desetoj glavi studije stavlja fokus na OSI u ustanovama za kolektivni smeštaj i zaključuje da je položaj OSI drastično različit u odnosu na to gde i kako žive. Osobe koje žive u ustanovama često su žrtve najizraženije segregacije, zdravstvenog, obrazovnog i društvenog zanemarivanja, te se često ni ne gledaju kao građani zemlje ili područja u kojem žive, već kao stigmatizirani objekti izvan očiju populacije i sistemskih tokova i kontrola. Pored toga, osobama koje žive u ustanovama mahom je oduzeta poslovna sposobnost, te gotovo ni na koji način ne mogu odlučivati o sebi, svojim pravima i statusu. Upravo u svetlu institucionalne segregacije OSI, različita tela u okviru UN i Saveta Evrope izrazila su zabrinutost i uputila apel za hitnim promenama. U istom kontekstu, Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom insistira na uspostavljanju standarda i prakse koji omogućavaju OSI da žive u zajednici, uz podršku i dostupnost potrebnih usluga i pomoći, da žive samostalan život, da samostalno odlučuju o svom životu, da ravnopravno sa drugima budu nosioci svih ljudskih prava, a ne objekti pravnog sistema, te da budu zaštićeni od svakog oblika diskriminacije, zanemarivanja, segregacije, torture i zlostavljanja.

Nadovezujući se na tematiku prethodne glave, glava jedanaest bavi se sadržinom popisnih podataka u zavisnosti od toga ko je davao odgovore na pitanja o poteškoćama. Između ostalog, autor obraća pažnju na to da je, posmatrajući po vrsti problema, u slučaju osoba sa prijavljenim problemom vezanim za pamćenje i koncentraciju, drugo lice davalo odgovore na popisna pitanja u 88,7% slučajeva. Za osobe sa problemom vezanim za komunikaciju i razumevanje, drugo lice je dalo odgovore u 89% slučajeva, a kod osoba sa problemom u vezi sa samostalnom brigom o sebi u 83,9% slučajeva.

U dvanaestom delu studije, autor daje zaključne komentare, odnosno sumira svoje zaključke koji proizilaze iz navedenih oblasti koje je obradio upoređivanjem podataka iz Popisa 2011. Kao etabliran mlad istraživač u oblasti položaja osoba sa invaliditetom, autor u analizu rezultata Popisa iz 2011. godine, unosi svoja, više godina sticana, znanja. Ovakvim pristupom on doprinosi tome da popisni rezultati u oblasti položaja OSI ne predstavljaju samo brojeve, procenite ili apsolutne cifre, nego ih stavlja u međusobne odnose i daje im nov kvalitet, objašnjavajući šta ti rezultati znače u društvenim okvirima. Time ova monografija postaje relevantan materijal i osnov za dalji rad drugih istraživača u oblasti položaja osoba sa invaliditetom.

Marta Sjeničić